

המשכן, העולם והלב

“וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ”, מצווים אנו בפרשת תרומה. והכתוב מוסיף שתי מלים: “וַיִּשְׁכְּנֵנִי בְּתוֹכָם”. נשקיף על מלים אלו מפרספקטיבות שונות. הפרספקטיבה הראשונה פותחה על ידי חוקר המקרא והמזרח הקדום, משה דוד קאסוטו. בפירושו לשמות, מסביר קאסוטו את הקמת המשכן בהקשרו ההיסטורי. בדרכם ארצה, עומדים בני ישראל לעזוב את הר סיני, במת ההתגלות. מתוך כך, יכלו הם לחשוב שההתרחקות מההר, פירושה התרחקות מהקב"ה. על כך ניתנה מצוות המשכן. המשכן בא ליצור בעם את התודעה שהשכינה מלווה את עם ישראל בכל נדודיו, ועתידה ללוות אותם גם בכניסתם לארץ. “וַיִּשְׁכְּנֵנִי בְּתוֹכָם” ולא אעזבם.

עד כאן הפשט הפשוט. אך עלינו לדייק יותר. “וַיִּשְׁכְּנֵנִי בְּתוֹכָם” נאמר ולא “ושכנתי בתוכם”. הוא אינו שוכן במבנה אלא בעם. נראה לי שמצאנו כאן שוב ניסיון להתגבר על סכנת האנשה, דהיינו השלכת דמות אנוש על הקב"ה. תופעה זאת מתבטאת בפרטים, בהם העימות עם העולם האלילי בולט לעין. קאסוטו מעיר שבמיתולוגיה הכנענית, במקדש הנעשה לבעל יש גם ארגז לחפצים ובגדים, ומיטה. הערה נפלאה. בהתמודדות בהר הכרמל בין אליהו לכוהני הבעל (מלכים א, יח) קוראים אנו: “וַיִּהְיֶה בָּהֶם אֱלֹהֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ קָרְאוּ בְּקוֹל גְּדוֹל”. צעקו חזק יותר מעודד אותם אליהו, אולי שִׁיחַ לו, הוא עסוק בשיחה, אולי דִּרְךְ לו, כדברי רש"י: “דרך לו - לבית הכסא”. האמנם היו גם שירותים בהיכל הבעל? אליהו מוסיף: “אולי יִשָּׁן הוא וַיִּקְרָא”. במיטה מתבטא הפן הגופני של ה'היות-אדם' בשני מימדים ארציים: השינה והמיניות. שלילת המיטה היא גם שלילת המיניות, שהייתה בעלת אופי מכריע באלילות. שלילה זאת, היא כמובן תוצאה טריוויאלית של היות הא-להים אחד, אולם יש בכך הרבה יותר. דמויות המלאכים שראה יחזקאל ב'מעשה מרכבה' הן דמויות בעלות רגל אחת ישרה (יחזקאל א, ז), כלומר משוללי מיניות. אנו מחקים את המלאכים לרגע, כשאנו עומדים ברגלים צמודות בשעת אמירת ה'קדושה'. מהקורבנות יקבל הקב"ה לא אוכל אלא רק את הריח, המסמל את רצונו של המקריב לבטא את אהבתו לה'. לכאורה באים השולחן, לחם הפנים שעליו, והמנורה שבמשכן לשרת את הקב"ה. אולם בספר הזוהר למדנו אחרת. לחם הפנים אינו הלחם שאנו נותנים להקב"ה, אלא להפך, הוא מסמל את הלחם שהוא נותן לנו, לחם שהכוהנים אמורים לאוכלו. הוא הדין לגבי אור המנורה, וכך מסוכמים הדברים בתלמוד (מנחות פו ע"ב): “צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֱלִידָא שְׁמֵן זֵית זָדָא” [למנורה]... (ויקרא כד, ב), אמר רבי שמואל בר נחמני 'אֱלִידָא' ולא לי, לא לאורה אני צריך", ובניסוח קצת שונה "אמר ר' זריקא אמר ר' אלעזר לא לאכילה אני צריך ולא לאורה אני צריך".

עלינו לבנות משכן, אך אסור לנו לטעות. ספר דברים, המבשר את הקמת המקדש בארץ ישראל מוסיף שלב במאבק נגד ההבנה הפשטנית של הנוכחות הא-להית. התורה דורשת "לִשְׁכְּנוֹ תִּדְרָשׁוּ וּבֵאתָ שָׁמָּה" (דברים יב). "שְׁכְּנוֹ" הוא המקום בו בחר ה' "לָשׁוּם אֶת שְׁמוֹ שָׁם", או "לִשְׁכָּן שְׁמוֹ שָׁם". הדברים מגיעים לשיאם בתפילתו של שלמה בחנוכת בית המקדש. תפילתו מתחילה בשאלה רטורית (מלכים א ח, כז): "כִּי הָאֲמֹנִים יָשָׁב אֶל-לֵהִים עַל הָאָרֶץ?", וממשיך בהכרזה עקרונית: "הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלְלוּךָ, אֲף־כִּי תִבְנֶה הִנֵּה אֲשֶׁר בְּנִיתִי". תפילתו של שלמה מסבירה את המשמעות האמיתית של המקדש. עיני ה' "פְּתִיחַת אֶל תִּבְנִית הִנֵּה לִלְלָה יוֹם, אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲמַרְתָּ יִהְיֶה שְׁמִי שָׁם, לִשְׁמֹעַ אֶל הַתְּפִלָּה", תפילה אשר יתפללו בני ישראל ונוכרים (ח, כט). מכאן ההבדל האדריכלי העקרוני בין המקדש הישראלי לבין המקדשים האליליים. תפקיד המקדשים האליליים הוא קודם כל, לשמור על פסלי האלים, ולעבוד אותם. העמודים המפוארים של מקדשים אלה מהווים רקע לפסלים, אך אינם מאפשרים להחיל בתוך המקדש קהל. התפיסה המקראית שונה. במרכז האנשים הבאים למקדש. מכאן הדרך פתוחה לבית התפילה היהודי, שהוא כולו מקום 'כנסת', עיקרון שהשפיע על הדתות המונותיאיסטיות.

תפילתו של שלמה מובילה אותנו לדברי ישעיה (סו, א): "הַשָּׁמַיִם כְּסֵאֵי וְהָאָרֶץ הָדָם רִגְלֵי". המקדש הנבנה על ידי בני אדם, אינו אלא סמל למקדש הרוחני של מעלה המסמל את מלכות הא-להים על היקום. בתהלים (קג, יט) קראנו: "יִדְוֹד בַּשָּׁמַיִם הִכִּין כְּסֵאוֹ", כסא המלכות הא-להי מצוי מעבר לנו, "וּמַלְכוּתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה". דברי ישעיהו: "הַשָּׁמַיִם כְּסֵאֵי וְהָאָרֶץ הָדָם רִגְלֵי" הם יותר מכך. "השמים" הם הכסא. בעקבות דברים אלה אנו יכולים לתת למשכן משמעות עמוקה יותר, כיוון בו הלכה המחשבה הפילוסופית של ימי הביניים. בולט ביניהם רבי יצחק עראמה (עקידת יצחק, שער מח). המשכן הוא סמל צנוע למשכן האמיתי, העולם כולו.

כיוון אחר, שישפיע ישירות על ההגות החסידית, ייפתח על ידי ר' משה אלשיך שפעל בצפת בתקופת הזוהר של המאה הט"ז. בפירושו לפרשתנו (כה, ח-ט) ובמקומות אחרים, חוזר ר' משה להדגשה: "וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם" ולא 'בתוכי', והוא מסביר: "כי הנה שמעתי לומדים מכאן כי עיקר השראת שכינה, באדם הוא, ולא בבית... ואני אבוא אחריהם ומלאתי את דבריהם". השכינה יכולה לשרות במקדש רק בזכות האדם שהוא המקדש האמיתי. לפי ר' משה, זהו סוד הפסוק "זֶה אֵלַי וְאֶנְהוּ" (שמות טו, א): "וְאֶנְהוּ, שאהיה לוֹ נֹה, שידור בִּי", והוא מוסיף "שהם בעצמם יהיו משכן ומדור אל השכינה, כי הִיכַל ה' הִמָּה". מלים אחרונות אלו מהווים פירוש מדהים לאזהרתו הטרגית של ירמיהו (ז, ד): "אַל תִּבְטְחוּ לָכֶם אֶל דְּבָרֵי הַשִּׁקָּר לֵאמֹר הִיכַל ה' הִיכַל ה' הִמָּה". ירמיהו מבקש מעמו לא להשלות את עצמו, לא להאמין לנביאי השקר הצועקים "הִיכַל ה'..." כדי לטעון שה' לא ייטוש את היכלו. שקר! טוען ירמיהו. הפסוק מובן, חוץ ממילה אחת. מה פירוש 'הִמָּה'? לחכמי הפשט יש תמיד תשובה, 'הִמָּה' הם וודאי בנייני ההיכל. לא כך סבר ר' משה אלשיך. הוא קרא את הפסוק אחרת: אל תאמרו

"היכל ה' היכל ה'" כי "היכל ה' הַמָּה", בני האדם הם ההיכלות, "כי נפשותם הם המשכן האמתי".

דברי ירמיהו מקבלים עכשיו צבע אחר. ההיכל העשוי אבן יישמר רק אם בני אדם יהיו היכלי בשר ודם "כי אם היטיב תיטיבו את דרכיכם... עשו תעשו משפט... גר יתום ואלמנה לא תעשקו ודם נקי אל תשפכו... ואחרי אלהים אחרים לא תלכו... וּשְׁכַנְתִּי אִתְּכֶם בְּמָקוֹם הַזֶּה בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבֹּתֵיכֶם". אנו בונים משכן להקב"ה? "וּשְׁכַנְתִּי אִתְּכֶם" עונה הוא. אנחנו המשכן שהקב"ה בונה. והנביא דורש מאתנו לא להפוך את הדת ל"מַעֲרַת פְּרָצִים", למערת מסתור בה הפושעים מגינים את עצמם בשם ה'. על רקע בניית המשכן שומעים אנו עתה על חורבנו, חורבן שילה. "לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שכנתי שמי שם בראשונה" אומר ירמיהו. אל תחללו את שמי הנקרא עם המשכן. במחשבתו של ר' משה אלשיך מהדהדים עתה דברי הקינה בתהלים (עח ס) "וַיִּטֹּשׁ מִשְׁכַּן שְׁלוֹ - - אֶהְלֶ שֹׁכֵן בְּאַדָּם". לא 'בין בני האדם', אלא 'בְּאַדָּם', "ואל תתמה איך נטש את משכן קדשו... כי אֶהְלֶ שֹׁכֵן בְּאַדָּם, אך לא בעצים ובאבנים. ועל כן בהעוותם נטש משכן שילה כי לא ממנו עשה עיקר". "כי הֶאֱמַנְסָם יֵשֵׁב אֶל־לֵהִים עַל הָאָרֶץ?" שאל שלמה. הוא צדק, המשכן העשוי יריעות וקרשים הוא סמל למקדש הלבבות, שהרי כדברי רבי משה: "חלק ה' נפשם". ואנו נוסיף בעקבות נחמיה (א, ט) "אם יִהְיֶה נִדְחָכָם בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם אֶקְבְּצֵם וְהִבִּיאֹתִים אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי לְשֹׁכֵן אֶת שְׁמִי שָׁם", לבנות אבנים ולבבות.